

А. А. МЕЛЬНИКАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ТРОПЫ МЕТАФАРЫЧНАГА ТЫПУ ЯК СРОДКІ ЭКСПРЭСІВІЗАЦЫІ ПАЭТЫЧНАГА ДЫСКУРСУ М. БАГДАНОВІЧА

Артыкул прысвечаны апісанню моўных сродкаў выяўленчай выразнасці і экспрэсівізацыі паэтычнага дыскурсу Максіма Багдановіча. У сістэме выяўленча-выразных трапеічных сродкаў метафарычнага мадэлявання ў паэтычных творах беларускага класіка разглядаюцца метафары, параўнанні і эпітэты, апісваюцца іх тыпы і віды, вызначаецца іх стылістычная роля ў стварэнні вобразнасці і выразнасці вершаваных тэкстаў. У артыкуле прыводзяцца прыклады са зборніка М. Багдановіча “Вянок”.

Паэтычны твор – гэта гарманічнае адзінства формы і зместу. І ў складзе гэтага адзінага цэлага словы і выразы могуць набываць разнастайныя экспрэсіўныя адценні, можа змяняцца іх сэнсавая структура. “Майстэрства пісьменніка заключаецца ў тым, каб адчуць і выявіць кантэкстуальныя магчымасці слова, накіраваць іх у пэўным стылявым кірунку. У мастацкім творы слова са звычайнай простаай назвай можа пераўтварыцца ў слова-вобраз і пачынае выражаць новы, непаўторны мастацкі вобраз” [1, с. 138].

Метафара як сродак стварэння выяўленчай выразнасці, адыгрывае істотную ролю ў стварэнні слоўнай вобразнасці паэзіі шляхам унясення ў кантэкст новых поглядаў на навакольны свет, элементаў нечаканасці. Гэты лексічна-семантычны сродак, заснаваны на падабенстве прадметаў, што значыць цесную сувязь з параўнаннем. Аднак, у адрозненне ад параўнання, метафара патрабуе разгадкі, дэкадзіравання, расшыфравання для поўнага разумення ідэі твора.

Метафара займае галоўнае месца ў паэтычным дыскурсе Максіма Багдановіча, яна дазваляе ў кароткай форме стварыць ёмісты вобраз, заснаваны на вобразных асацыяцыях. Метафара (ад грэч. *metaphora* – перанясенне) – ужыванне слова ці выразу ў пераносным значэнні праз супастаўленне пэўнай з’явы ці прадмета з іншай з’явай ці прадметам на аснове агульных для іх адзнак і ўласцівасцей [2, с. 44–45].

Метафара насычае паэтычную мову М. Багдановіча, робіць яе больш выразнай і прыгожай. Яна аперыруе значэннямі слоў у парадэгме, звязвае іх іерархічнымі адносінамі, займае вертыкальны рад, адкуль выбіраюцца значэнні слоў. Метафара ўказвае на ўнутранае падабенства, адлюстроўвае пэўныя якасці і характарыстыкі прадметаў, а таксама іх функцыю.

У аснову метафарызацыі можа быць пакладзена падабенства самых розных прымет прадметаў: колеру, формы, аб’ёму, прызначэння. Найбольш часта ў паэзіі М. Багдановіча выкарыстоўваецца такая разнавіднасць метафары, як персаніфікацыя.

Персаніфікацыя, увасабленне – троп, які заключаецца ў наданні неадушаўлёным прадметам і з’явам дзеянняў і ўласцівасцей чалавека: “Напілося сонцэ са крыніц сцюдзёных, Усыцягнуло ў вышу з іх ваду як пар; І ўзляцеўшы шпарка па праменьнях тонкіх, Пар зрабіўся сьлічнай чэрадою хмар” [3]; “Упалі з грудзей Пана Бога, Парваўшыся, пацеркі зор. Яны раскаціліся ў небі, Усыпалі сіні прастор І стуль так маркотна і пільна На край мой радзімы глядзяць... Што-ж яны, ясныя, бачуць? Чаго ўсё дрыжаць і дрыжаць?” [3].

Паводле характару аб’ектаў, на аснове якіх адбываецца перанос, у аснове персаніфікацыі ляжыць тып метафары “нежывому – жывое” – перанос уласцівасцей чалавека на прадметы, з’явы прыроды і адцягненныя паняцці: “Ад сьпекі пышучы дахі і асфальт, На вуліцы ўёцца пыл і груканні хурманка, “Каробушку” пая дзіцячы алыт І надрываецца абрыдлая шарманка” [3].

Персаніфікацыя заснавана на метафарычным выкарыстанні дзеясловаў, калі з’явам прыроды прыпісваюцца фізічная, маўленчая, фізіялагічная, пачуццёвая або псіхічная, разумовая дзейнасць чалавека [2, с. 58]: “У бубны дахаў вецер б’е, Грыміць на ім, звініць, няе. Дробны дождж сячэ, ліецца” [3].

Метафары ў вершах М. Багдановіча паводле часцінамоўнай прыналежнасці падзяляюцца на:

- прэдыкатыўныя: “Плесня каля бярэгоў іржавых Саматканым поясом ідзе” [3]; “І аб чым шэпаціць галасок вецера Што зіе-дрыжыць на лісьцёх лазьняка” [3]; “А за сьцяной сьмяецца поле, Зіе неба з-за вакна – І думкі мкнуцца мімаволі Туды, дзе расьцівіла весна” [3];
- субстантыўныя: “Не бачыш, што глядзіцца сонцэ Ў люстэрка — месяц залаты?” [3];
- адвербіяльныя: “Вецер злосна ў хату рвецца, У полі стогнам аддаецца, Стукне ў дзьверы і вакно” [3]; “Калі патроху чырванелі Чаромха, ліпа, стройны клён, А гнёзды змрочныя варон Між голага гальля чарнелі” [3].

Даволі часта ў метафарызацыі паэтычнага кантэксту ўдзельнічае цэлая сістэма выяўленча-выразных трапеічных сродкаў – метафара, эпітэт, параўнанне.

Параўнанне – прыпадабненне аднаго прадмета да другога на аснове іх агульнай прыметы з мэтай узмацнення выразнасці яго характарыстыкі. Параўнанні з’яўляюцца адным з самых пашыраных сродкаў маўленчай канкрэтызацыі, якія выдзяляюць, падкрэсліваюць як пастаянныя, устойлівыя, істотныя прыкметы прадметаў, так і іх часовыя, неістотныя адзнакі [4, с. 64]. З дапамогай параўнання пісьменнік можа стварыць паэтычны малюнак, які будзе вылучацца мастацкай жывапіснасцю, нагляднасцю, дакладнасцю.

У вершаваных творах М. Багдановіча даволі часта параўнанне выступае ў якасці сродку вобразнай характарыстыкі, яно дапамагае зрабіць паэтычны малюнак па-мастацку дакладным.

А. П. Квяткоўскі выдзяляе параўнанне з сістэмы ўсіх выяўленча-выразных сродкаў і адзначае, што “параўнанне – вобразны выраз, пабудаваны на супастаўленні двух прадметаў, паняццяў або станаў, якія валодаюць агульнай прыкметай, за кошт якой узмацняецца мастацкае значэнне першага прадмета. <...> У параўнанні – вытокі паэтычнага вобраза” [5, с. 280].

Паводле вызначэння А. М. Весялоўскага, супастаўленне пры параўнанні звычайна ідзе “па катэгорыях дзеяння, прадметаў і якасцей” [6, с. 32].

Параўнанні надзвычай разнастайныя як па сямантыцы, так і па структуры.

У адрозненне ад метафары, параўнанне заўсёды мае два члены: у ім называюцца абодва супастаўляемыя прадметы (з’явы, прыкметы, дзеянні). Параўнанні выражаюцца:

- формай творнага склону назоўнікаў: “За сьцяной запевае завея, Сумна бомамі у полі звініць” [3];
- формай ступені параўнання прыметніка або прыслоўя: “Грыміць на ім, звініць, няе І спеў ліецца ўсё мацней” [3];
- параўнальнымі зваротамі са злучнікамі як, нібы, быццам, як быццам і інш.: “Зялёны, быццам лёд, халодны небасхіл” [3];
- пры дапамозе слоў падобны на, гэта: “Чуеш гул? – Гэта сумны, маркотны лясун Пачынае няголасна граць” [3].

Канструкцыі “быццам + назоўнік” могуць мець пры сабе і іншыя лексічныя адзінкі, што выступаюць у ролі дапасаваных ці недапасаваных азначэнняў або прамых ці ўскосных дапаўненняў у адносінах да апошняга: “Быццам тысячы, крэпка нацягнутых, струн, Тонкаствольныя сосны звіняць” [3]; “Зялёны, быццам лёд, халодны небасхіл” [3]; “Сэрцы цвёрдыя быццам с каменьня” [3].

Параўнанні, як і эпітэты, выкарыстоўваюцца ў тэксе з мэтай узмацнення яго маляўнічасці і вобразнасці, стварэння больш яркіх, выразных вобразаў і вылучэння, падкрэслівання якіх-небудзь істотных прыкмет адлюстроўваемых прадметаў або з’яў, а таксама з мэтай выражэння аўтарскіх ацэнак і эмоцый. Надаюць тэксту вобразнасць, эмацыянальнасць,

выразнасць, робяць адцягненныя паняцці “бачнымі” і канкрэтнымі, з’яўляюцца сродкам характарыстыкі прадмета або асобы. Параўнанні з’яўляюцца сродкам, здольным перадаваць псіхалагічны стан чалавека, даваць дадатную або адмоўную характарыстыку асобе, прадмету.

Эпітэт – (грэч. *epithon* “прыдатак”) вобразнае азначэнне прадмета або з’явы, якое адрозніваецца ад звычайнага азначэннем пераносным сэнсам і экспрэсіўнай функцыяй. Усе эпітэты як яркія азначэнні накіраваны на ўзмацненне выразнасці вобразаў адлюстраваных прадметаў або з’яў, на вылучэнне іх найбольш істотных прыкмет [4, с. 72].

У навуковай літаратуры эпітэты падзяляюцца на: агульнамоўныя, індывідуальна-аўтарскія, народнапаэтычныя (пастаянныя, сталыя) – словазлучэнні з імі набылі сталы характар [2, с. 56–57]. У творах М. Багдановіча выкарыстоўваюцца, як правіла, індывідуальна-аўтарскія эпітэты, выражаныя прыметнікамі, якія часцей за ўсё называюць фізічныя ўласцівасці пэўных з’яў прыроды або жывых істот.

Эпітэты ў паэтычным дыскурсе М. Багдановіча могуць:

- узмацняць, падкрэсліваць якія-небудзь характэрныя прыкметы прадметаў: “*Так здаецца у змроку ночы цёмным і народ мой родны, Бедны і нешчасны*” [3];

- удакладняць адметныя прыкметы прадмета (форму, колер, велічыню, якасць): “*Загарэліся пацеркі мілых Жоўта-чырвоных агнёў*” [3];

- ствараць кантрасныя па сэнсе спалучэнні слоў і служыць асновай стварэння аксюмарана: “*Над збожжэм убогім Вецер гуляе на волі*” [3];

- перадаваць адносіны аўтара да вобраза, выяўляць аўтарскую ацэнку і аўтарскае ўспрыманне з’явы: “*Перэчытаў рады кірыліцы прыгожай, І воску з ладанам прыемны пах пачуў*” [3].

Да эпітэтаў адносяцца азначэнні, якія часцей за ўсё выражаюцца прыметнікамі: “*Месяц белы заплаканы сьвеціць, Агледае бахматые зоркі, Цягне з возера срэбныя сеці*” [3].

Эпітэты могуць таксама выражацца назоўнікамі, якія выступаюць у якасці прыдаткаў або выказнікаў, якія даюць вобразную характарыстыку прадмету: “*Добрай ночы, зара-зараніца!*” [3];

прыслоўямі, якія выступаюць у ролі акалічнасцей: “*Ўжо хутка будзе ноч і першая звезда*” [3];

дзеепрыслоўямі: “*Да рэчкі лечуцы, ўзяцеў Між імі марай белы лунь*” [3];

дзеепрыметнікамі і дзеепрыметнымі зваротамі: “*Увесь зачараваны ёй, Скланіўся я душой маёй*” [3].

Эпітэт дапамагае дакладна і ўсебакова ахарактарызаваць пэўны прадмет, ці з’яву вылучыць і апісаць іх найбольш істотныя індывідуальныя рысы [4, с. 72]: “*І грозны вечэра пажар Пылаў між бура-шызых хмар*” [3]; “*Месяц белы заплаканы сьвеціць, Агледае бахматые зоркі, Цягне з возера срэбныя сеці*” [3].

Найбольшай экспрэсіўнасцю вылучаюцца эпітэты, якія выступаюць у пераносным значэнні, яны маюць назву – метафарычныя. Метафарычны эпітэт – гэта своеасаблівая форма выражэння метафары. Як і метафара, ён мае наступныя заканамернасці: адцягненасць, падабенства і канкрэтызацыя: “*У іх русалкі заблуталі косы, – Рвуць і блутаюць срэбныя ніці*” [3].

Такім чынам, эпітэты паводле сваёй ролі ў паэтычнай мове Максіма Багдановіча падзяляюцца на паясняльныя і метафарычныя. Паводле граматычнага выражэння яны разнастайныя, могуць быць выражаны прыметнікамі ці з паясняльным словам назоўнікам. У паэзіі М. Багдановіча яны семантычна двухпланавыя, спалучаюць у сабе два моўныя вобразныя сродкі – метафару і эпітэт. Пераважная большасць такіх эпітэтаў з’яўляюцца індывідуальна-аўтарскімі (аказіянальнымі). Яны здзіўляюць сваёй вобразнасцю, паэтычнасцю. Таксама аўтар выкарыстоўвае агульнамоўныя эпітэты, якія вылучаюць характэрную рысу ці прымету прадмета, з’явы, ацэньваюць, выклікаюць эмацыянальнае ўспрыняцце.

У выніку аналізу вершаў Максіма Багдановіча можна зрабіць выснову, што метафара, эпітэт і параўнанне, якія ўдзельнічаюць у метафарычным мадэляванні зместу яго твораў, з’яўляюцца самымі пашыранымі тропамі стварэння экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкі.

Асноўнай адметнасцю паэтычнага дыскурсу М. Багдановіча з'яўляецца вобразная форма адлюстравання аб'ектыўнай рэчаіснасці, выяўленчая выразнасць, суб'ектыўная ацэначнасць і эмацыйнасць аповеду. Выразнасць узмацняе выяўленчасць выражэння думкі аўтара і яго ўздзеянне на адрасата.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Каўрус, А. А. Стылістыка беларускай мовы: Дапаможнік для настаўніка. – 2-е выд., перапрац. / А. А. Каўрус. – Мінск: Нар. асвета, 1987. – 184 с.
- 2 Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск : Выш. школа, 1979. – 320 с.
- 3 Вершы, Максім Багдановіч [Электронны ресурс]. Рэжым доступу: https://knihi.com/Maksim_Bahdanovic. – Дата доступу: 02.11.2024.
- 4 Станкевіч, А. А. Лінгвістычны аналіз тэксту: вучэбны дапаможнік / А. А. Станкевіч ; М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Гомельскі дзярж. ун-т імя Францыска Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2018. – 198 с.
- 5 Квятковский, А. П. Поэтический словарь / А. П. Квятковский. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 376 с.
- 6 Веселовский, А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – М. : Высш. школа, 1989. – 404 с.

The article is devoted to the description of linguistic means of visual expressiveness and expressivization of Maxim Bogdanovich's poetic discourse. In the system of figurative and expressive tropeic means of metaphorical modeling in the poetic works of the Belarusian classic metaphors, comparisons and epithets are considered, their types are described, their stylistic role in creating imagery and expressiveness of poetic texts is determined. The article provides examples from the collection of M. Bogdanovich "A wreath".